

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הערות ל"לשוננו לעם"

בקונטרס קטז—קיז, ראש עמ' 88, מביא צבי שארפטיין מתוך מילונה של אביגיל אברבנאל לינדו את הנוטריקון: נב"ת = נפשו בעדן תנוח, אשר "אינו רשום אפילו בספר ראשי התיבות המפורט ביותר, בספר הנוטריקון של מאיר היילפריין". —

בידי נמצא הספר במהדורתו השנייה (ירושלים תר"ץ) ושם, בראש עמ' 177ב, מובא נוטריקון זה, אלא שהוא מפענחו: נפשו בגן תנוח. ואפשר גם לפענח: נפשו בטוב תלין, והוא חלקו הראשון של הנוטריקון: נבתי"א = נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ (תהלים כה, יג).

שם, סוף עמ' 93, מביא חנוך ילון, מתוך הלכות מלוה ולווה [כצ"ל במקום: לווה ומלוה] פ"ט ה"ח: "החמרים שנכנסו לעיר... הוזילו ומכרן" ומעיר (הערה 5): "לשון קשה, שצ"ל ומכרו או ומכרון". —

הנוסח ומכרן נמצא בדפוס רומי ר"מ ובדפוסים שנגררו אחריו, אבל בהוצאת מהר"ם מפדוואה (ויניציאה שי"א) נדפס לנכון: ומכרו.

בקונטרס קיט, עמ' 177, הערה 3, מביא מ"צ קדרי דוגמאות לערטילאי = ערום מן התלמוד (ב"מ מו ע"א) ומתרגום אונקלוס (בר' ג, י, יא). —
ויש להוסיף: בר' ב, כה; ג, ז (ערטילאין) ודב' כה,

מח (ערטיליותא). ובתלמוד יש משל ארמי מפורסם: «שליח ערטיילאי ורמי מסאני» (כתובות סה ראש ע"ב) = מופשט ערום ונוצל מנעלים. ועיין רש"י: «מופשט וערום, שאין לו חליפות בגדים...». ובסוטה ח ע"ב (ד"ה 'בהני') כותב רש"י: «שדרך בני אדם להתלוצץ באדם ערום ומנעליו ברגליו, ואמרי: שליח ערטיל וסיים מסאני'. שליח — מופשט... ערטיל — ערום». (ועיין «ספר כפתור ופרח, אמרי חז"ל ערוכים לפי נושאים ומבוארים באר היטב, ליקט וערך אריה לייב קנופלעך, עזר על ידו אליהו כי טוב, ירושלים תש"כ» — עמ' שכו, סי' עח — שתרגם: «ערום הוא השליח, ומנעליו ברגליו»!).

שם, עמ' 181, הערה 9, רושם קדרי את מאמריהם של ג' שלום ויעל נדב על מלבושי הצדיקים בגן־העדן. — עיין גם פרקו הנאה של הרב ראובן מרגליות, בשם «לבוש הנשמה», בספרו «שערי זהר», ירושלים תשט"ז, דף קלד.

שם, עמ' 186, בלקט אמרותיו של יעקב כהן: «רק לעתים רחוקות יבוא הפלא». — השווה פסחים נ ע"ב: «דלא כל יומא מתרחיש ניסא»; מגילה ז ע"ב: «לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא».

בקונטרס קכ, עמ' 219—222, הביא שמעון תודר לקט «ממימרותיו של חיים הוז». וטוב עשה, שחזר ורשם להן «מקבילות מספרות חז"ל» — בקונטרס קכא—קכב, עמ'

240—243, ועל כך יברכוהו טובים. והנני להוסיף כמה מקורות לאחדות מן המימרות הנ"ל — מקצתם משוערים. ורובם ודאיים:

עמ' 219: "אין עשירות במקום עניות". — שבת קב ע"ב: אין עניות במקום עשירות.

שם: "הוא בגרונו, והיא בידיה". — תהלים קמט, ו: רוממות אל בגרונוס וחרב פיפיות בידס'.

עמ' 220: "הוא בפרוטתו, והיא ברגליה". — איכ"ר, א, ו: את בפרוטך, ואנא ברגלי.

שם: "הלב שונא את האף (הכעס)". — בן־המלך והנזיר, שער א, מהד' הברמן, עמ' 18: האף שונא השכל; מאזני צדק, אלגזאלי, עמ' 141: הכעס שונא את השכל. שם: "העזים — לחלב, התרנגולים — לשחיטה, הסוסים — לשוט, והרבנים — לבזיונות". — דומה: שמעון וישמעאל — לחרבא, וחברוהי — לקטלא, ושאר עמא — לביזא' (סוטה מח ע"ב; סנהדרין יא ע"א).

שם: "חן סכלות עליהם". — סוטה מז ע"א: שלושה חינות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על לוקחו'. ורס"ג יאמר בהקדמתו לאמו"ד: שהכסילים חומלים על סכלותם, ואינם מניחים אותה'.

עמ' 221: "כל האומר אמת ראוי להשליכו לכלבים". — פסחים קיח ע"א: כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לה"ר, וכל המעיד עדות שקר בחבירו — ראוי להשליכו לכלבים'.

עמ' 222: "עניים עם בפני עצמם". — שבת סב

ע"א: נשים — עם בפני עצמן הן'.

שם: "שבפה — בלב". — מגילה טז ע"ב: כפי —
כן לבי'; פסחים סג ע"א; נזיר ב ע"ב: פיו ולבו שווים';
ב"מ מט ע"א: שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב'; פסחים
קיג ע"ב: שלושה הקב"ה שונאן... המדבר אחד בפה
ואחד בלב'.

שם: "שמחת מצוה, ולא שמחת כרסו". — רמב"ם,
הלכות יום-טוב, פרק ו, הלכה יח: מי שנועל דלתות
חצירו [ביום-טוב] ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו
מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש — אין זו שמחת מצוה,
אלא שמחת כרסו'.

בקונטרס קכג, עמ' 6—13, רשם יהודה רצה בי
כמה "משלים עבריים בפי יהודי תימן" בצירוף מקורם
בספרותנו העתיקה.

עמ' 9—10: "כח האב בבן... מעין, ברא כרעיה
דאבוה' (ע"פ רש"י כתובות צב ע"א: דראובן כרעיה
דאבוה'). בעקבות הפתגם, יפה כח הבן מכח האב' (שבועות
מח ע"א). —

יש להעיר, כי רש"י השתמש במאמר הגמרא
(עירובין ע ע"ב): יורש כרעיה דאבוה הוא'. וכן כתב רש"י
שם: דראובן כרעיה דאבוה הוא'. ולגופו של פתגם, כח
האב בבן' — הרי משנה מפורשת היא (עדיות פ"ב מ"ט):
האב זוכה לבן בנוי ובכח...'

עמ' 10: "כל גוף רשע, חוץ מדויד... מסורת עם

מעניינת על קומתו של דויד המלך". —
 דומני, שראשית מסורת זו נעוצה בספר שמואל. אחיו
 הבכור של דויד, אליאב, מצא חן בעיני שמואל הנביא,
 שביקש למשחו למלך על ישראל (במקום שאול, שהיה משכמו
 ומעלה גבוה מכל העם) — ויאמר ה' אל שמואל: אל תבט
 אל מראהו ואל גבה קומתו, כי מאסתיהו; ... כי האדם יראה
 לעינים וה' יראה ללבב' (ש"א טז, ז). ולאחר שהעביר ישי
 לפניו את בניו האחרים, שאלהו שמואל: 'התמו הנערים?
 השיבו ישי: 'עוד שאר הקטן' (שם שם, יא), והכוונה לדויד
 הצעיר בבנים, שלא היה נחשב בעיני אביו ראוי למלוך
 על ישראל. ברם, ייתכן שפירושוהו: קטן-קומה, בניגוד לאליאב
 גבה-הקומה. ואולי כוונת המסורת ביחס לגלית הפלשתי
 הענק (ראה גם ש"א יז, יד: ודוד הוא הקטן').

שם: "כל המקומות כשרים". —
 על משקל, כל העצים כשרים' (תוספתא מנחות פ"ט
 הי"ד).

עמ' 11: "לא מן השרופים ולא מן הבלועים". —
 גמרא מפורשת היא בסנהדרין קי ע"א: 'קרח לא מן
 הבלועין ולא מן השרופין'.

עמ' 12: "מי שאוכל דג בדג ניצל מדג. בד"ג =
 בשביעי, דהיינו בשבת. מד"ג = מדין גיהנם". —
 ואולי גם דג נוטריקון הוא: דגים גדולים. עיין שבת

ק"ח ע"ב, שעל הכתוב: וקראת לשבת ענג' (ישעי' נח, יג) —
שאלו: במה מענגנו? והשיבו: בתבשיל של תרדין ודגים
גדולים. ואמרו (שם ע"א): כל המקיים שלוש סעודות בשבת
ניצול... מדינה של גיהנם. ועל הגימטריא של דג העולה
שבעה, עיין של"ה ו"עונג שבת" (לבעל "ילקוט ראובני")
ו"פתח עינים" (לחיד"א) — הביאם הרב ד"ר יעקב נאכט, סיני.
יא (תש"ב—תש"ג), עמ' קמג—קמד, קמו.

עמ' 13: "רשע יכין וצדיק ילבש... מיוסד על הכתוב
(איוב כז, יז) בתוספת התיבה רשע". —
עיין פסחים מט ע"ב: "שנאמר: יכין רשע וילבש
צדיק" (כן הנוסח בדפוסים הישנים, עיין מהרש"ל ומהרש"א.
ועיין דק"ס, דף ע"א, הערה ט); ב"מ ס"א ע"ב: "עד כאן:
יכין רשע וילבש צדיק". ועיין ב"ק קיט ע"א: "וכתיב: יכין
רשע וצדיק ילבש"; סדר אליהו רבה, סוף פרק יח: "בוודאי
יכין רשע וצדיק ילבש"; ילקוט שמעוני, איוב, תתקטו (מתוך
מסכת פסחים הנ"ל): "שנאמר יכין רשע וצדיק ילבש";
אסתר, תתרג: "יבוא המן ויכנוס ויכין רשע, וצדיק ילבש
— ואח"כ יבוא מרדכי ויטלה הימנו ויבנה בו בית המקדש";
זוהר, משפטים, דף קח ע"ב: "ויכין רשע וצדיק ילבש";
פירוש נחמיאש למשלי כח, ח (עמ' 165): "על דרך: יכין
רשע וצדיק ילבש".

שם, עמ' 29—30, רשם ראובן אלקלעי "לקט
פתגמים", שנוצרו בידו אגב עבודתו בחיבור מילונו.

לשניים מהם ארשום כאן מקבילות מספרותנו העתיקה.
עמ' 29: „כשהכול אומרים שאתה חמור / הגיע הזמן
לנעור”. —

בספרו של רבינו נסים בר' יעקב מקירואן „חיבור
יפה מהישועה” (אמשטרדם תק”ו, דף כט): „אם יקרא אותך
חבירך חמור, נעור כחמור”.

עמ' 30: „אילו הספיק רק הזקן / אז התיש היה
דרשן”. —

בספרו של יש”ר מקנדיא „אילם” (אמשטרדם שפ”ט,
דף כט ע”א): „אילו הכרס והזקן / על הקנקן / מלא וריקן /
מעידים / אין חכם כתיישים ועתודים”.

בקונטרס קכה, עמ' 81—84, עמד יעקב מנצור על
השוני בין הלשון העברית לבין לשונות אחרות. כי בשעה
שהאחרות קוראות שם מיוחד לכל יום מימות השבוע, אין
לעברי אלא יום אחד בשבוע, שהוא עיקר: יום השבת. ואילו
את ששת ימי המעשה הוא מציין ע”י קרבתם לשבת: יום
ראשון בשבת, יום שני בשבת וכו’.

ואמרתי להעיר תשומת לב המעיינים לדרשת המכילתא
לכתוב: „זכור את יום השבת לקדשו” (שמות כ, ח): „רבי
יצחק אמר: לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין, אלא תהא
מונה לשם שבת”.

ופירשה רמב”ן (לכתוב הנ”ל): „שהגויים מונין בימי
השבוע לשם הימים עצמן, יקראו לכל יום שם בפני עצמו,

או על שמות המשרתים — כנוצרים, או שמות אחרים שיקראו להם; וישראל מונים כל הימים לשם שבת: אחד בשבת, שני בשבת — כי זו מן המצוה שנצטוונו בו לזכרו תמיד בכל יום. וזה פשוטו של מקרא. וכך פירשו ר' אברהם — אבן עזרא (בפירושו הקצר לכתוב הנ"ל): שיזכור בכל יום חשבון ימי השבוע, עד שלא ישכח איזהו יום השביעי שהוא חייב לקדשו.

ובמכילתא דרשב"י (לכתוב הנ"ל): „רבי יהודה בן בתירה אומר: מנין, שכשאתה מונה — הוי מונה: אחד בשבת, ושני בשבת, ושלישי בשבת, רביעי בשבת, חמישי בשבת, וערב שבת? תלמוד לומר: זכור“.

וכיוצא בדבר כותב רמב"ן (שמות יב, ב) בעניין שמות החדשים: „וטעם, החדש הזה לכם ראש חדשים“ — שימנו אותו ישראל חודש הראשון, וממנו ימנו כל החדשים: שני, ושלישי, עד תשלום השנה בשנים עשר חודש... ועל כן אין לחדשים שם בתורה... וכמו שתהיה הזכירה ביום השבת במנותנו ממנו: אחד בשבת, ושני בשבת — כאשר אפרש — כך הזכירה ביציאת מצרים במנותנו: החודש הראשון, והחודש השני, והשלישי — לגאולתנו. שאין המנין הזה לשנה, שהרי תחילת שנותינו מתשרי... אם כן, כשנקרא לחודש ניסן — ראשון, ולתשרי — שביעי, פתרונו: ראשון לגאולה, ושביעי אליה. וזה טעם, ראשון הוא לכם' — שאיננו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון, לשם שנקרא לו, לזכרון גאולתנו. וכבר הזכירו רבותינו זה העניין, ואמרו (ירושלמי ר"ה פ"א ה"ב): שמות חדשים עלו עמנו מבבל. כי מתחילה לא היו להם שמות

אצלנו ... אבל כאשר עלינו מבבל ... חזרנו לקרוא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל — להזכיר, כי שם עמדנו ... והנה נזכיר בחדשים הגאולה השנית, כאשר עשינו עד הנה לראשונה".

נח שפירא

לתולדות הידושי לשון אחדים

1. ב"לשוננו לעם" קונטרס קכ"ג כותב מר ר' סיוון, שאת הפועל צלם חידש ד' ילין, ובקונטרס קכ"ד הוא מביא את עדותו של י"פ מרחביה ("לשוננו לעם קונטרס פ"ט), לפיה יוצא, שאת המלים צלם וצילום המציא הפרופ' א' זבלודובסקי מביאליסטוק במכתב משנת תרנ"ה. הנני רוצה להעיר, שחידוש זה מופיע כבר ב"המגיד" משנת 1858 ("מכונת הצלמן") — אם כן, הרבה לפני ילין וזבלודובסקי.

וכן הנני להעיר, שהמלה ציור-אור, המובאת אצל בן-יהודה במילונו, אינה חידוש שלו, כי אם מצויה כבר ב"ספר ההרכבה וההפרדה" לצבי הכהן ראבינאוויץ, שנדפס בוילנא בשנת 1873, והוא תרגום מילולי מגרמנית Lichtbild.

2. ב"לשוננו לעם" קונטרס קי"ד—קט"ו מונה מר ר' סיוון ברשימת הידושי בן-יהודה גם את המלים משאבה ומשקפת. על כך יש להעיר, שהמלים משאבת ומשקפת מצויות